

Ὁ θεολογικὸς λόγος
μεταξὺ τῆς «ἄυλης πραγματικότητας»
καὶ τοῦ ὕλισμοῦ*

Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου
κ. Ἱεροθέου (Βλάχου)*

1. «Ἄυλη πραγματικότητα», ὕλισμὸς καὶ ἀντιὑλισμὸς

Τὸ ἄυλο καὶ ὁ ὕλισμὸς ἀπασχολοῦσαν πολὺ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, τὴν προσωκρατικὴ, τὴν κλασικὴ μεταφυσικὴ καὶ τὴ νεώτερη δυτικὴ φιλοσοφία.

Ὁ ὅρος ἄυλο σημαίνει αὐτὸ ποῦ δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ὕλη εἶναι τὸ ἀσώματο, τὸ πνευματικόν, τὸ ἰδεολογικόν. «Τὸ ἄυλο εἶναι μιὰ φανταστικὴ ἔννοια. Δὲν ἔχουμε καμμιά ἀντίληψη τοῦ ἄυλου (ὄντος). Ἀπλῶς τὸ συλλάβαμε μὲ τὴ φαντασία μας, ἥτοι μὲ τὴ νόησή μας. Ὅ,τι ὅμως φανταζόμαστε ἢ συλλαμβάνουμε μὲ τὴν νόησή μας δὲν εἶναι γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ὑπαρκτό»¹. Ὁ Πλάτων πίστευε στὸν ἰδεατὸ κόσμο,

* Θὰ θέλαμε νὰ εὐχαριστήσουμε τὸν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμο, ὡς Πρόεδρο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τὰ μέλη της, ὅπως καὶ τὴν Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ παρόντος Συνεδρίου, ἰδιαιτέρως δὲ τὸν Διευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία κ. Ἀλέξανδρο Κατσιάρα, γιὰ τὴ διοργάνωση τοῦ παρόντος Συνεδρίου γιὰ τὴ συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση καὶ συνεχῆ κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία, γιὰ τὴν πρόσκληση νὰ συμμετάσχουμε μὲ εἰσήγηση σχετικοῦ θέματος.

** Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέος (Βλάχος) εἶναι Καθηγητὴς Διδακτορικοῦ Προγράμματος τοῦ The Antiochian Orthodox Institute, Antiochian House of Studies (H.P.A.), Ἐπίτιμος Διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Τμήματος Ἱατρικῆς τῆς Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ὑγείας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

1. Σ. Γκίκας, *Νέο Φιλοσοφικὸ Λεξικό*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2002, σ. 68.

τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὅτι ὅλος ὁ κόσμος εἶναι ἀντίγραφο τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν ποὺ εἶναι τὸ ἀνώτατο ὄν.

Στοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ ἀυλισμὸς χαρακτηρίσθηκε ὡς *μπερ-κλειϊσμός*, ποὺ ἔλαβε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν Ἰρλανδὸ Ἐπίσκοπο Μπέρκλεϋ (George Berkeley, 1685-1753), ὁ ὁποῖος θεωροῦσε ὅτι «ἓνα φυσικὸ ἀντικείμενο ὑπάρχει, ἐάν, καὶ μόνον ἐάν, μποροῦμε νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε μὲ τὶς αἰσθήσεις μας» καὶ αὐτὸ τὸ ἐξέφραζε μὲ τὴ διατύπωση: «τὸ εἶναι ταυτίζεται μὲ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι»². Ὑποστήριζε ὅτι «τὰ ἀντικείμενα ποὺ περιβάλλουν τὸν ἄνθρωπο, δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτόν. Τὸ μόνο ποὺ εἶναι πραγματικὸ, εἶναι τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου [...]. Ἔτσι τὰ πράγματα δὲν ὑπάρχουν, ἐφόσον δὲν γίνονται ἀντιληπτά ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις»³.

Στὴν ἀρχαία ἐποχὴ αὐτὸ σὲ γενικὲς γραμμὲς ὀνομάσθηκε *μεταφυσική*. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων δύο ἔργα: τὸ ἓνα τὸ τιτλοφόρησε *Φυσικὰ* καὶ τὸ ἄλλο *Πρώτη φιλοσοφία*. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, ὁ ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη τὸν 1ο αἰ. π.Χ., ἔθεσε τὴν *Πρώτη φιλοσοφία* μετὰ ἀπὸ τὸ ἔργο του *Φυσικὰ*, γι' αὐτὸ τὸ τιτλοφόρησε *Μεταφυσικά*⁴. Στὸ ἔργο αὐτὸ πραγματεύεται τὸ ἀνώτατο ὄν, ποὺ εἶναι τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον, καὶ ὅλο αὐτὸ τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα ὀνομάσθηκε *μεταφυσική* ἢ *ιδεαλισμὸς* ἢ *ιδεοκρατία* ἢ *ὄντολογία*.

Ἡ μεταφυσικὴ ἀναφέρεται «στὴ μελέτη ζητημάτων ποὺ ἀνάγονται στὸν ὑπερβατικὸ κόσμον» καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴ θρησκεία, ποὺ βασιίζεται στὴν πίστη, καὶ τὸν μυστικισμό, ὁ ὁποῖος στηρίζεται σὲ μίαν ἐμπειρία ἰδιαιτέρου χαρακτήρος, ὅπως τὸ διδάσκει ὁ νεοπλατωνισμὸς, γι' αὐτὸ στηρίζεται «στὴ διασκεπτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ». Νεώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς μεταφυσικῆς εἶναι οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι ποὺ πίστευαν στὰ «καθόλου» καὶ φιλόσοφοι στοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅπως ὁ Λάιμπνιτς καὶ ὁ Χέγκελ⁵.

2. Θ. Πελεgrίνης, *Λεξικὸ τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2009, σ. 1103.

3. Ἀντ. Διαμαντίδης, *Λεξικὸ τῶν -ισμῶν*, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 2003, σ. 183.

4. Θ. Πελεgrίνης, *ἔνθ. ἀν.*, σ. 413.

5. Θ. Πελεgrίνης, *ἔνθ. ἀν.*, σσ. 413-414.

Ο όρος υλισμός ή ματεριαλισμός εκφράζει τις φιλοσοφικές θεωρίες που έχουν ως βάση ότι «ο κόσμος (τὸ σύμπαν) ἀποτελείται μόνο ἀπὸ ὕλη», καὶ ὑποστηρίζει ὅτι «ο κόσμος ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι ὑλικός», «ἡ ὕλη εἶναι αἰώνια μέσα στὸν χρόνο καὶ ἄπειρη μέσα στὸν χῶρο», «δὲν δημιουργεῖται οὔτε καταστρέφεται, ἀπλῶς ἀλλάζει μορφές, μεταβάλλεται». «Γιὰ τὸν υλισμὸ, ἡ νόηση, τὸ πνεῦμα, ἡ ἰδέα, ἡ συν-εἶδηση, εἶναι ιδιότητες τῆς ὕλης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἰδεαλισμὸ που θεωρεῖ ὅτι ὅλα προϋπήρχαν τῆς ὕλης καὶ ὅτι ἡ ὕλη οὐσιαστικὰ εἶναι φαινόμενο καὶ ὄχι πραγματικότητα». Οἱ υλιστικὲς θεωρίες ἀνεπτύχθησαν στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸν Δημόκριτο, τὸν Ἐπίκουρο, τὸν Θαλῆ, τὸν Ἀναξιμένη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα αὐτὲς οἱ υλιστικὲς θεωρίες ἀνεπτύχθησαν συστηματικὰ ἀπὸ διαφόρους φιλοσόφους, ὅπως τὸν Ντεκάρτ (René Descartes), τὸν Φόουερπαχ (Feuerbach), τὸν Μάρξ (Marx), τὸν Ἑνγκελς (Engels) καὶ ἄλλους, μὲ διαφοροτικὴ προοπτικὴ ἀπὸ τὸν καθένα ἐξ αὐτῶν⁶.

Οἱ νεώτερες θεωρίες περὶ ἀντιυλισμοῦ ἢ ἀυλοκρατίας ἢ πνευματοκρατίας ἀναφέρονται στὸ ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἀνύπαρκτη. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀντιυλισμὸ, «κάθε θεωρούμενο ὡς ὑλικὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ δέσμη ἰδεῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν περιεχόμενα τῆς ἐμπειρίας μας, καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἔχουν πνευματικὸ χαρακτήρα». Τέτοιες θεωρίες ὑποστηρίχθησαν ἀπὸ τὸν Μπέρκλεϋ καὶ τὸν Λάιμπνιτς. Ὅμως, «ὁ ἀντιυλισμὸς δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Θὰ μπορούσε, ὀρισμένως, κάποιος νὰ εἶναι ὀπαδὸς τοῦ ἀντιυλισμοῦ, νὰ ἀπορρίπτει, δηλαδὴ, τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὕλης καὶ παράλληλα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι εἰσηγεῖται ἡ διδασκαλίαν τοῦ ἰδεαλισμοῦ, νὰ πιστεύει στὴν ὑπαρξὴ πνευματικῶν ὄντοτήτων πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας»⁷.

Ἔχοντας κανεὶς ὑπ' ὄψιν του τὰ τρία αὐτὰ ρεύματα, ἦτοι τὸν ἀυλισμὸ (ἄυλη πραγματικότητα), τὸν υλισμὸ καὶ τὸν ἀντιυλισμὸ, ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς μετανεωτερικῆς ἐποχῆς ἐκφράζουν τὸν πλατωνικὸ ἐξεμπλαρισμὸ (θεωρία τῆς θείας πραγματικότητας, τῆς ἰδεοκρατίας) καὶ τὸν ἀριστοτελικὸ ὑλικοφορμισμὸ (θεωρία ὅτι κάθε ὄν ἀποτελεῖται ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος-μορφή).

6. Ἀντ. Διαμαντίδης, *ἔνθ. ἀν.*, σ. 287.

7. Θ. Πελεgrίνης, *ἔνθ. ἀν.* σ. 83.

2. Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ «Ἀποκαλυπτικὴ Τεχνητὴ Νοημοσύνη»

Σέ ἄλλο κείμενό μας⁸ ἔχουμε ὑποστηρίξει ὅτι ὁ ὅρος *Τεχνητὴ Νοημοσύνη* πρέπει νὰ ἐκληφθῆ ἢ νὰ ἀντικατασταθῆ μὲ τὸν ὅρο *Τεχνητὴ Εὐφυΐα*, γιὰ νὰ μὴν ταυτισθοῦν οἱ δύο διαφορετικὲς ἐνέργειες τῆς ψυχῆς, ποὺ εἶναι ἡ λογικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ νοερὰ ἐνέργεια.

Πάντως, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη πρόκειται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ «ὁ ὀρισμὸς ἀλλάζει καὶ διαφοροποιεῖται», ἀφοῦ «ὑπάρχουν ὀρισμοὶ ἐπιστημόνων, Ἰνστιτούτων ἢ διεθνῶν ὀργανισμῶν», «ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρο “αὐτόνομα καὶ εὐφυῆ συστήματα”»⁹.

Ὁ ὅρος *νοημοσύνη* ἀποδίδεται μὲ «τὶς διεργασίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν μνήμη, τὴν φαντασία, τὸν συνειρμό, τὴν ἀντίληψη, τὴν διανόηση καὶ τὴν προσοχή, θεωρούμενες ὡς ἓνα σύνολο τῶν γνωστικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου». Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται καλύτερα ὁ ὅρος *Τεχνητὴ Εὐφυΐα* καὶ ὄχι ὁ ὅρος *Τεχνητὴ Νοημοσύνη*. Πρόκειται γιὰ «τεχνολογία τῶν τεχνητὰ εὐφυῶν συστημάτων», τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα «μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν στὶς ἀκόλουθες τέσσερις κατηγορίες: συστήματα ποὺ σκέφτονται σὰν τοὺς ἀνθρώπους, συστήματα ποὺ δροῦν σὰν τοὺς ἀνθρώπους, συστήματα ποὺ σκέφτονται ὀρθολογικά, συστήματα ποὺ λειτουργοῦν ὀρθολογικά»¹⁰. Αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ δηλώνεται σήμερα ὡς «τεχνητὴ νοημοσύνη» δὲν ἔχει οὔτε ψυχὴ οὔτε σῶμα.

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει στὴν Εἰσήγησή μας αὐτὴν εἶναι ὅτι ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης στὰ τέλη τοῦ 20οῦ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 21οῦ αἰῶνα «ἀναπτύχθηκε βιβλιογραφία γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης στὴ σύγχρονη ἐποχὴ». Πρόκειται γιὰ τὴν λεγόμενη «Ἀποκαλυπτικὴ» Τεχνητὴ Νοημοσύνη.

8. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου, «Ἡ Τεχνητὴ Νοημοσύνη ὡς Τεχνητὴ Εὐφυΐα», *Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβαση*, τεύχ. 323 (Ἰούνιος 2023).

9. Ἀρχιμ. Ἀρίσταρχος Γαρέκας, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ ἄνθρωπος*, Ὁρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγιση, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2022, σ. 20.

10. Ἔνθ. ἀν., σ. 23.

Οί συγγραφείς αὐτοὶ προβλέπουν τὴν πορεία τῆς ἱστορίας ποὺ περι-στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν τεχνολογία ρομποτικῆς καὶ ΤΝ (Τεχνητῆς Νοημοσύνης) γιὰ τὰ ἐπόμενα πενήντα χρόνια καὶ διερευνοῦν τὸ ὑπερβατικὸ βασίλειο τοῦ κυβερνοχώρου. «Ὁ Ray Kurzweil ἐντοπίζει μιὰ “ἀγγελικὴ φιγούρα” ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ μελλοντικὴ ἐποχὴ ποὺ προσφέρει συμβουλές καὶ ἐρμηνεία»¹¹. Σύμφωνα μὲ τέτοιες θεωρίες, ἡ Ἀποκαλυπτικὴ Τεχνητὴ Νοημοσύνη-Εὐφυΐα «φέρεται νὰ ἀναλαμβάνει ρόλο στὸν διῆμισμὸ σώματος-πνεύματος (ψυχῆς), στὴν ἐπιχειρούμενη ἀποξένωση καὶ τὴν ὑπέρβαση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ σώματος, ἐρμηνεύοντας σὲ αὐτὴ τὴ βάση ἀρχαῖες ἀποκαλυπτικὲς προσεγγίσεις»¹².

Πολλοὶ πρωτοπόροι στὴ ρομποτικὴ καὶ τὴν Τεχνητὴ Νοημοσύνη «μιλοῦν τὴν γλῶσσα τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ». «Οἱ ὑποστηρικτὲς προβλέπουν ἓνα ριζικὸ χάσμα στὴν ἱστορία ποὺ ἐπιλύεται μὲ τὴ σύγχρονη θεωρία τους περὶ ἀποξένωσης. Αὐτὴ ἀπαιτεῖ τὴν δημιουργία ἑνὸς νέου κόσμου, στὸν ὁποῖο ἡ μηχανικὴ ζωὴ διαδέχεται τὴ βιολογικὴ ζωὴ»¹³.

Γίνεται λόγος ὅτι «τὰ ἀνθρώπινα ὄντα θὰ ἀπορρίψουν τοὺς περιορισμοὺς τοῦ σώματός τους γιὰ μηχανικοὺς ἀντικαταστάτες τους καὶ εἰκονικὰ σώματα ποὺ θὰ ζήσουν γιὰ πάντα στὴν αἰώνια εὐδαιμονία»¹⁴. Πρόκειται γιὰ αὐτοθεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς θεωρίας «προσβλέπουν σὲ ἓναν εἰκονικὸ κόσμο ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ ἔξυπνες μηχανές καὶ ἀνθρώπινα ὄντα ποὺ ἔχουν ἀφήσει τὸ σῶμα τους μὲ τοὺς ὅποιους περιορισμοὺς. Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, ἔχοντας κατεβάσει τὴ συνείδησή τους σὲ μηχανές, θὰ ἔχουν ἐνισχυμένες ψυχικὲς ικανότητες καὶ τὴν ἀθανασία μὲσω τῆς ἀπεριόριστης ἀναπαραγωγῆς τους»¹⁵.

Ἔτσι, γίνεται λόγος γιὰ ἀνθρώπινα ὄντα ποὺ θὰ χτίσουν «πολὸ ἀνώτερα βιολογικὰ σώματα μὲ εὐεξία, αὐτοθεραπεία, μὲ ἀνθεκτικότητα στὶς περιβαλλοντικὲς ἀλλαγές καὶ μὲ δυνατότητα γρήγορων ὑπολογισμῶν» καὶ θὰ «ἐξάλειφθοῦν οἱ ἀνάγκες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύνδεση μὲ τὰ πραγματικὰ (φυσικὰ) σώματα». Ἔτσι, «τὸ εἰκονικὸ

11. Ἔνθ. ἀν., σ. 101.

12. Ἔνθ. ἀν., σ. 102.

13. Ἔνθ. ἀν., σ. 102.

14. Ἔνθ. ἀν., σ. 103.

15. Ἔνθ. ἀν., σ. 103.

σῶμα» θὰ ἀντικαταστήσει «τὸ πραγματικὸ σῶμα» καὶ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα «θὰ ἀναδιαμορφώσουν τὸ σῶμα τους» «γιὰ νὰ ζήσουν γιὰ πάντα στὸ Εἰκονικὸ Βασίλειο. Αὐτὸ τὸ Εἰκονικὸ Βασίλειο ἀπορρίπτει τόσο τὴν παραδοσιακὴ ἀνθρωπότητα ὅσο καὶ τὴν παραδοσιακὴ θρησκεία»¹⁶.

Ἡ «Ἀποκαλυπτικὴ Τεχνητὴ Νοημοσύνη» θέλει νὰ δημιουργήσῃ αὐτὸν τὸν νέο κόσμον ποὺ δίδαξε ὁ Χριστὸς καὶ οἱ μαθητὲς Του μετὰ ἀπὸ τὴ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Michael Benedikt «ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κυβερνοχώρος ἀνοίγει τὶς πόρτες στὴν Οὐράνια Πόλη τῶν Ἀποκαλύψεων». «Ἡ ἐσχατολογικὴ ἀρχιτεκτονικὴ φαντασία τοῦ Βασιλείου τοῦ Benedikt ἐμφανίζει τὴ σύνδεση τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας καὶ τῆς χριστιανικῆς σωτηρίας»¹⁷.

Αὐτὸν τὸν κόσμον ποὺ ἐπαγγέλλεται ὁ Θεὸς μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἱστορίας, οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῶν τῶν θεωριῶν θέλουν νὰ τὸν πραγματοποιήσουν μὲ τὴ σύγχρονη τεχνολογία. Κάνουν λόγο γιὰ «Εἰκονικὸ Βασίλειο στὸν Κυβερνοχώρο», γιὰ ἓνα «νέο Βασίλειο», γιὰ «ἓνα ὑπερβατικὸ Εἰκονικὸ Βασίλειο», «ποὺ θὰ θεραπεύσει τὶς θλίψεις τοῦ παρόντος κόσμου» καὶ «ἡ ἱστορία θὰ ἐγκλωβιστεῖ καὶ θὰ ἀναπαραχθεῖ σὲ μιὰ εἰκονικὴ πραγματικότητα»¹⁸. Γίνεται λόγος γιὰ μιὰ «ψηφιακὴ ἀθανασία», τὴν ἐξομοίωση δηλαδὴ στὸν ὑπολογιστὴ ὅλων τῶν νευρῶνων τοῦ ἐγκεφάλου!

Ὅλα αὐτὰ φαίνονται περιέργα καὶ ἀδύνατα νὰ πραγματοποιηθοῦν. Ὅμως, ἡ ἔως τώρα πείρα βεβαιώνει ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας δὲν ἔχει ὄρια· μπορεῖ νὰ πραγματοποιοῦνται πολλά, γι' αὐτὸ οἱ ἐπιστήμονες πρέπει νὰ βάλουν ὄρια, νὰ θέσουν προϋποθέσεις καὶ περιορισμούς. Πρὸ παντὸς ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ καθορίσῃ τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο θὰ κινεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνολογία καὶ γενικὰ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ αὐτοθέωση εἶναι ἡ αἰτία τῆς πτώσεως, ἡ κακὴ χρῆση τοῦ κόσμου ὁδηγεῖ στὸν σκοτασμὸ τοῦ νοῦ καὶ τὸν θάνατον, καὶ ἡ πυργοποιία τῆς Βαβέλ δημιουργεῖ σύγχυση στὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἐνότητα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ θέσουμε τὶς ὀρθόδοξες θεολογικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ χρῆση τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ

16. Ἔνθ. ἀν., σσ. 104-105.

17. Ἔνθ. ἀν., σ. 107.

18. Ἔνθ. ἀν., σσ. 108-111.

τῆς τεχνολογίας, γιὰ νὰ μὴν ὀδηγηθοῦμε σὲ ἕναν παγκόσμιο Ἀρμαγεδδῶνα γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου¹⁹.

3. Ὁ θεολογικὸς λόγος στὸν ἀυλισμὸ καὶ τὸν ὕλισμὸ

Οἱ Προφῆτες, Ἀπόστολοι καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀντιμετώπιζαν τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θρησκευτικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τους μὲ τὸν λόγο τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Πρῶτα ἐκεῖνοι εἶχαν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ συνέχεια ἀντιμετώπιζαν θεολογικὰ τὰ προβλήματα κάθε ἐποχῆς.

Αὐτὸ μᾶς δείχνει ὅτι καὶ τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς μας πρέπει νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε θεολογικὰ καὶ ὄχι σπασμωδικὰ, στοχαστικὰ, ἠθικολογικὰ καὶ συνθηματολογικὰ. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐντάσσεται καὶ τὸ παρὸν Θεολογικὸ Συνέδριο.

Τὸ ἐρώτημα ποῦ τίθεται εἶναι πῶς μποροῦμε νὰ ἀρθρώσουμε ἕναν θεολογικὸ λόγο καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτός. Πρέπει ὁ λόγος μας νὰ εἶναι ἀντιμεταφυσικὸς καὶ μεταμορφωτικὸς. Θὰ ἀρκεσθῶ σὲ μερικὲς ἐπισημάνσεις:

1ον. Ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τῆς κτίσεως, ἐκ μὴ ὑπαρχούσης ὕλης, ἐκ μὴ ὄντος, δηλαδὴ ἡ ἰδέα, ἡ ὕλη, δὲν προϋπῆρχαν καὶ ἀπὸ αὐτὲς κατεσκεύασε τὸν κόσμον ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς δημιουργὸς τοῦ κόσμου, ὡς ἕνας διακοσμητής, γιὰτὶ αὐτὸ παραπέμπει σὲ προϋπάρχουσα ἀγέννητη ἰδέα –κατὰ τὴ μεταφυσική– καὶ προϋπάρχουσα αἰωνία ὕλη, ἀλλὰ εἶναι δημιουργὸς τῆς κτίσεως. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος κάνει λόγο γιὰ τὴν κτίση, διότι κτίσθηκε ὁ κόσμος ἐκ μὴ προϋπαρχούσης ὕλης. Ἐνῶ γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ἰσχύει ἡ ἀρχή: «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ἰδέα» καὶ γιὰ τὸν ὕλισμὸ ἰσχύει ἡ ἀρχή: «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ὕλη», γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία ἰσχύει το: «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος»²⁰ καὶ «ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ποιεῖ τὰ πάντα».

Ἔτσι, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐμφανιζόταν στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὡς ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος, καὶ στὴν Καινὴ

19. Αποκ. 16, 16.

20. Ἰω. 1, 1.

Διαθήκη Αὐτὸς ὁ Λόγος, ὁ Κύριος τῆς δόξης, ἔγινε σὰρξ, προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν ὁποία θέωσε «ἅμα τῇ προσλήψει». Αὐτὴ εἶναι ἡ βᾶσις τῆς πίστεώς μας, ποὺ εἶναι ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ φανερώθηκε σὲ ἐμᾶς, καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια διατυπώνεται μὲ κτιστὰ ρήματα, κτιστὰ νοήματα καὶ κτιστὰ εἰκονίσματα σὲ κάθε ἐποχῇ.

2ον. Δὲν ὑπάρχει καμμία ὁμοιότητα μεταξὺ ἄκτιστου καὶ κτιστοῦ. Τὸ ἄκτιστο ποὺ ἀνήκει στὸν Θεὸ εἶναι ἀδημιούργητο, ἐνῶ τὸ κτιστὸ ποὺ ἀνήκει σὲ ὅλη τὴν κτίση ἔχει ἀρχὴ ὑπάρξεως. Τὸ ἄκτιστο δὲν ἔχει ἀρχή, φθορὰ καὶ τέλος, ἐνῶ τὸ κτιστὸ ἔχει ἀρχή, φθορὰ καὶ τέλος. Ὅμως, ὁ Θεὸς θέλησε ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴν ἔχη τέλος, ὅποτε πρόκειται γιὰ κατὰ χάριν ἀθανασία.

Ὁ Θεὸς εἶναι ἄκτιστος κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὶς ἐνέργειές Του, ἐνῶ ἡ δημιουργία εἶναι κτιστὴ κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὶς ἐνέργειές της. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὅλη ἡ κτίση μετέχει τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς ὁμιλεῖ γιὰ τοὺς λόγους τῶν ὄντων ποὺ εἶναι οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, ποὺ λέγονται καὶ «μικροὶ λόγοι» καὶ ὅλα τὰ ὄντα ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ μετέχουν τοῦ Θεοῦ «ἢ κατὰ νοῦν, ἢ λόγον ἢ αἴσθησιν, ἢ κίνησιν ζωτικὴν, ἢ οὐσιώδη καὶ ἐκτικὴν ἐπιτηδειότητα»²¹.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς διδάσκει ὅτι μία εἶναι ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετέχεται ἀναλόγως ἀπὸ τὴν κτίση, ὅποτε ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια λαμβάνει ὀνόματα ἀνάλογα μὲ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἔτσι, ὅλη ἡ κτίση μετέχει τῆς οὐσιοποιῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ· τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐπὶ πλέον μετέχουν καὶ τῆς ζωοποιῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσία ἔχουν καὶ ζωή· ὁ ἄνθρωπος μετέχει ἐπὶ πλέον καὶ τῆς σοφοποιῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἔχει οὐσία καὶ ὑπαρξή, ζωὴ καὶ διανοητικὰ χαρίσματα· καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι ἐπὶ πλέον μετέχουν τῆς ἀγιοποιῦ καὶ θεοποιῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴ θεολογία αὐτὴν δὲν περιρίπτουμε οὔτε στὸν ἀγνωστικισμὸ οὔτε στὸν πανθεϊσμὸ²².

21. Ἱερομ. Ἀρτέμιος Ραντοσάβλιεβιτς, *Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν*, Ἀθήναι 1975, σσ. 34-35, σημ. 2.

22. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀντιρόητικὸς πρὸς Ἀκίνδυνον*, Λόγος Ε', Ἔργα 6, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 298-300.

3ον. Σε όλη τη βιβλικοπατερική παράδοση γίνεται λόγος για άνθρωπο και όχι για «άνθρώπινο πρόσωπο». Έτσι, ο άνθρωπος είναι ή περίληψη όλης της δημιουργίας, είναι ο μικρόκοσμος μέσα στον μεγαλόκοσμο. Ο Θεός πρώτα δημιούργησε τὰ νοερά πνεύματα και έπειτα την άλογη δημιουργία. Στο τέλος δημιούργησε τον άνθρωπο, που αποτελείται από νοερό και αίσθητό, από ψυχή και σώμα, και μάλιστα αποτελείται από τὸ συναμφοότερον. Δέν προϋπήρχε ή ψυχή τοῦ σώματος, αλλά άμέσως με τή δημιουργία τοῦ σώματος ένεφύσησε και «έγένετο ο άνθρωπος εἰς ψυχήν ζώσαν»²³.

Έπί πλέον ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα και καθ' ομοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Τὸ κατ' εἰκόνα είναι τὸ νοερό και αὐτεξούσιο και τὸ καθ' ομοίωσιν είναι ή θέωση, που γίνεται με τή μέθεξη τοῦ Θεοῦ. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος δίνει τὸν όρισμό τοῦ ανθρώπου ότι είναι «ζῶον ένταῦθα οἰκονομούμενον και άλλαχου μεθιστάμενον, και πέρας τοῦ μυστηρίου, τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεούμενον»²⁴.

Αὐτὸ είναι τὸ μυστήριο τοῦ ανθρώπου, ότι δηλαδή ή ψυχή του δέν προέρχεται από τὸν κόσμο τῶν ιδεῶν ούτε ταυτίζεται με τήν ὕλη, αλλά ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τὸν Θεὸ για νὰ γίνει με τή χάρη Του και τή δική του συνέργεια θεούμενος.

4ον. Η πτώση τοῦ ανθρώπου δέν είναι πτώση από τὸν κόσμο τῶν ιδεῶν, αλλά απομάκρυνση από τὸν Θεὸ – και αὐτὸ λέγεται σκοτασμὸς τοῦ νοῦ. Ο άνθρωπος έκανε κακή χρήση τοῦ κόσμου. Άλλωστε, κατὰ τὸν άγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, τὸ δένδρο τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ δέν ἦταν κακό, ούτε απαγορεύθηκε φθονερώς, αλλά ἦταν ή θέωση, στήν όποία θὰ έφθανε σὸν κατάλληλο καιρό, ὕστερα από σχετική προετοιμασία²⁵.

23. Γεν. 4, 7.

24. Γρηγορίου Θεολόγου, Έργα 5, Ε.Π.Ε., Πατερικαί Έκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 54 και 164.

25. Τὸ ξύλον τῆς γνώσεως «οὔτε έντεῦθεν ἀπ' αρχῆς κακῶς, οὔτε απαγορευθὲν φθονερώς ... αλλά καλὸν μὲν εὐκαιρῶς μεταλαμβάνόμενον (θεωρία γὰρ ἦν τὸ φυτόν, ὡς ή ἐμὲ θεωρία, ἧς μόνοις έπιβαίνειν ασφαλὲς τοῖς τήν ἔξιν τελεωτέροις), οὐ καλὸν δὲ τοῖς ἀπλουστέροις...» (ένθ. άν., σ. 56).

Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἔξοδος ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἔτσι, δὲν θεωροῦμε τὴν ὕλη κακὴ, δὲν τὴν ἀπορρίπτουμε μὲ μηχανικὸ τρόπο, ἀλλὰ μὲ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἀγιάζεται καὶ ἡ κτίση.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴ του γράφει: «ἡ γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκούσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν υἰοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν»²⁶.

Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ὕλη, ὥστε νὰ πορευθῆ σὲ κάτι μεταφυσικὸ καὶ μυστικιστικὸ, ἀλλὰ ψυχοσωματικὴ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστό. Ἄλλωστε, ὁ Χριστὸς μὲ τὴν ἐνανθρώπησή Του προσέλαβε ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἐνώθηκε ἡ θεία μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως», κατὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁷, διὰ «τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον»²⁸ καὶ ἔτσι κατήργησε τὴν μεταφυσική. Ἔτσι, ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μέθεξή του στὴν καθαρτικὴ, φωτιστικὴ καὶ θεοποιὸ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ ὅλη τὴ βιβλικοπατερικὴ παράδοση, ποὺ συνιστᾷ τὶς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὅλη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ εἶναι σεβασμὸς στὴ δημιουργία, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος θεοῦται κατὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, καὶ γίνεται ὁ ἀγιασμὸς τῆς κτίσεως. Μέσα στὴν Ἐκκλησία ἀγιάζεται ὅλη ἡ κτίση· τὸ νερό, τὸ φῶς, τὸ μῦρον, τὰ χρώματα, ὅπως φαίνεται στὴ χρῆση τῶν ὑλικῶν στοιχείων στὰ Μυστήρια καὶ στὶς ἐκκλησιαστικὲς τέχνες, κατὰ τὸν λόγο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: «σέβω οὖν τὴν ὕλην καὶ δι'

26. Ῥωμ. 8, 19-23.

27. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Ι, ἐν Ἀθήναις 21960, σ. 175.

28. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἔργα 7*, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 182.

αἰδοῦς ἄγω καὶ προσκυνῶ, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου γέγονε, σέβω δὲ οὐχ ὡς θεόν, ἀλλ' ὡς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἔμπλεων»²⁹.

5ον. Ἡ οὐσιοποιὸς καὶ ζωοποιὸς ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι σὲ ὅλη τὴν κτίση, στὸν μικρόκοσμο καὶ τὸν μεγάκοσμο.

Ὡς πρὸς τὸν μικρόκοσμο, γιὰ τὸν ὁποῖον κάνει λόγο ἡ Μοριακὴ Βιολογία καὶ ἡ Γενετικὴ Μηχανικὴ, «πολλοὶ βιολόγοι καὶ γενετιστὲς καὶ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὶς λεγόμενες ἐναλλακτικὲς θεραπείες κάνουν λόγο γιὰ τὴν λεγομένην *Vis Vitalis* ἢ ζωτικὴ ἐνέργεια ἢ ζωικὴ ἐνέργεια, καθὼς ἐπίσης οἱ βιταλιστὲς κάνουν λόγο γιὰ αἰθερικὴ ἐνέργεια ἢ βιοενέργεια»³⁰.

Ὁ βιταλισμὸς εἶναι ἡ θεωρία ἐκείνη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἡ ζωὴ καὶ οἱ ζωϊκὲς λειτουργίαι εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰδιαίτερης καὶ ἄυλης δυνάμεως (τῆς *vis vitalis*, ζωτικῆς δυνάμεως) ποὺ βρίσκεται καὶ δρᾷ μέσα στοὺς ὀργανισμοὺς. Ἡ *vis vitalis* εἶναι βιολογικὴ καὶ ταυτόχρονα ψυχικὴ δυνάμη (ψυχοβιταλισμὸς), ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ μιὰ ψυχικὴ οὐσία [...]. Ἀπὸ μερικοὺς ἢ ζωτικὴ δυνάμη θεωρεῖται θεϊκῆς προέλευσης, κάτι ποὺ ἐμφυτεύεται στοὺς ὀργανισμοὺς ἀπὸ μιὰ ὑπερβατικὴ ζωτικὴ ἀρχή, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ὁ θεὸς (ὑπερβατικὸς βιταλισμὸς)». Στὴν οὐσία ὁ βιταλισμὸς «εἶναι ἓνα εἶδος βιολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀφοῦ μιᾶ γιὰ μὴ ὑλικὲς καὶ μὴ φυσικὲς βιολογικὲς δυνάμεις ποὺ ὑπηρετοῦν ὀρισμένους σκοποὺς, κινοῦνται τεολογικὰ καὶ ἔχουν τοποθετηθεῖ στοὺς ὀργανισμοὺς ἀπὸ κάποιον Θεό. Ὁ βιταλισμὸς θέλησε νὰ μᾶς προστατέψει ἀπὸ τὸν βιολογικὸ ὑλισμὸ»³¹.

Γενικά, πολλοὶ βιολόγοι καὶ γενετιστὲς, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὸν ἀγνωστικισμὸ ἢ τὸν ντεϊσμὸ, κάνουν λόγο γιὰ μιὰ ζωτικὴ δυνάμη καὶ ἐνέργεια (*vis vitalis*) ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν ὀργανισμό, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν κτίση, ποὺ «δὲν εἶναι ἰδιότητα τῆς ἀνόργανης ὕλης, οὔτε ἀποτέλεσμα μηχανιστικῶν ἢ χημικῶν μεταβολῶν». Καὶ σὲ αὐτὴν τὴ ζωτικὴ ἐνέργεια ὀφείλεται τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς³².

29. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἔργα 3, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1990, σ. 134.

30. Ἀθ. Ἀβραμίδης, «Ἐναλλακτικαὶ ἢ συμπληρωματικαὶ ἢ ἀναπληρωματικαὶ θεραπείαι», Ὁρθόδοξος Τύπος, 9 Δεκεμβρίου 2005.

31. Σ. Γκίκας, *Νέο Φιλοσοφικὸ Λεξικόν*, ὁ.π., σ. 79.

32. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Φεγγοβόλες ἀστραπές, μικρὸ*

Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ὅπως προαναφέρθηκε, στὴν κτίση δὲν ὑπάρχει ἓνας βιταλισμὸς ἢ μία βιοενέργεια ἢ ἓνα εἶδος «βιολογικοῦ ιδεαλισμοῦ», ἀλλὰ εἶναι ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ποὺ οὐσιοποιεῖ καὶ ζωοποιεῖ τὴν κτίση.

Ὡς πρὸς τὸν μακρόκοσμο ποὺ συνδέεται μὲ τὸν σύμπαντα κόσμο, τὸν ἥλιο, τὰ ἀστέρια, τὸν κόσμο τῶν γαλαξιδῶν, ὁ θεολογικὸς λόγος ἀναφέρεται στὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ καὶ δοξάζει τὸν Θεό γι' αὐτό, κατὰ τὸν λόγο τοῦ Ψαλμωδοῦ: «ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»³³. Καὶ ἂν ἀκόμη εὐρεθοῦν ὄντα σὲ ἄλλους πλανῆτες, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία θὰ ἐνδιαφερθεῖ νὰ διαπιστώσῃ ἐὰν ἔχουν νοερὰ ἐνέργεια καὶ ἐὰν ἔχουν ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη. Αὐτὰ κυρίως ἐνδιαφέρουν τὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ βεβαίως τὸν ὀρθόδοξο θεολόγο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὶς θεωρίες τῆς δυτικῆς θεολογίας περὶ δημιουργίας κόσμου, πτώσεως καὶ σωτηρίας.

Ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης ἔλεγε ὅτι «γιὰ τὸν ὀρθόδοξο ἡ ἀνακάλυψη νοήμονος ζωῆς σὲ ἄλλον πλανῆτη θὰ ἔθετε τὸ ζήτημα τοῦ κατὰ πόσο προηγημένα εἶναι αὐτὰ τὰ ὄντα στὴν ἀγάπη καὶ τὴν προετοιμασία τους γιὰ τὴ θεία δόξα»³⁴.

4. Ἐνιαία καὶ διπλῆ μεθοδολογία γνώσης

Προηγουμένως, στὴν δεύτερη ἐνότητα τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς, μεταξὺ τῶν ἄλλων σημειώσαμε: «Σὲ ἄλλο κείμενό μας ἔχουμε ὑποστηρίξει ὅτι ὁ ὅρος *Τεχνητὴ Νοημοσύνη* πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἢ νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ τὸν ὅρο *Τεχνητὴ Εὐφυΐα*, γιὰ νὰ μὴν ταυτισθοῦν οἱ δύο διαφορετικὲς ἐνέργειες τῆς ψυχῆς, ποὺ εἶναι ἡ λογικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ νοερὰ ἐνέργεια».

Πράγματι, στὸ ἐν λόγω κείμενό μας ὑποστηρίξαμε ὅτι «κατὰ τὴν διαχρονικὴ παράδοσή μας ὁ νοῦς, ἡ νοερὰ ἐνέργεια, εἶναι διαφορετικὴ

πανόραμα τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), χ.τ. 2022, σσ. 276-277.

33. Ψαλ. 103, 24.

34. Ἰω. Ρωμανίδης, Πρωτοπρ., *Θεολογικὲς Μελέτες, Ἐπιστημονικὲς ἐρευνητικὲς ἐργασίες κυρίως τῆς περιόδου 1954-1970*, μετάφρ. Ἀν. Φιλιππίδης, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 2024, σ. 470.

ἀπὸ τὴν λογικὴ ἐνέργεια, ἀπὸ τὴν εὐφυΐα, τὴν ἀνθρώπινη διάνοια, ἀφοῦ ἄλλο εἶναι ἢ νοερὰ ἐνέργεια καὶ ἄλλο εἶναι ἢ λογικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου». Ἔτσι, «κατὰ τὴν σύνολη πατερικὴ παράδοση ὑπάρχει διπλὴ μεθοδολογία, δηλαδή ἄλλη εἶναι ἢ μεθοδολογία τῆς παρατήρησης καὶ τῆς σκέψης ποὺ γίνεται μὲ τὴν διάνοια-ἐγκέφαλο, καὶ ἄλλη εἶναι ἢ μεθοδολογία ποὺ συνδέεται μὲ τὴν γνώση τοῦ Θεοῦ, ποὺ γίνεται μὲ τὸν νοῦ. Ἡ ταύτιση τῶν δύο μεθοδολογιῶν παρήγαγε τὴν σχολαστικὴ θεολογία ποὺ δημιούργησε πολλὰ προβλήματα στὸν Δυτικὸ χῶρο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις μας γιὰ τὶς συνέπειες τῆς λεγομένης “Τεχνητῆς Νοημοσύνης”, θεωροῦμε ὅτι πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ ἢ ὀρολογία “Τεχνητὴ Εὐφυΐα”, ἀντὶ τῆς “Τεχνητῆς Νοημοσύνης”. Ἔτσι, θὰ ἀποφεύγουμε τὴν θεοποίηση τῶν συστημάτων αὐτῶν»³⁵.

Χρειαζέται ὅμως νὰ ἀναλύσουμε περισσότερο τὸ σοβαρὸ αὐτὸ θεολογικὸ θέμα.

α) Νοῦς καὶ λόγος-διάνοια

Ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος, δηλαδή ἢ νοερὰ καὶ λογικὴ ἐνέργεια, διακρίνονται κατὰ τὴ σύνολη ἐκκλησιαστικὴ πατερικὴ παράδοση. Θὰ περιορίσουμε τὸν λόγο σὲ μερικὲς ἐπισημάνσεις, χωρὶς νὰ ἐξαντληθῇ ἢ πραγμάτευση τοῦ θέματος.

Στὴν Ἁγία Γραφή γίνεται λόγος γιὰ τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν καὶ ἡ ὀρολογία ἀκόμη δὲν εἶχε διασαφηνισθῇ καὶ διακριθῇ, ἐν τούτοις γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ νοῦς δὲν ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴ λογικὴ μᾶλλον δὲ συνδέεται μὲ τὴν καρδιά, κατὰ τὴ βιβλικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ὡς τὸ κέντρο τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς γράφει: «Τότε [ὁ Χριστός] διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς»³⁶. Προφανῶς δὲν πρόκειται γιὰ διάνοιξη τῆς λογικῆς.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη νοῦς γιὰ νὰ ἐκφράσῃ κάποια δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ λογικὴ-διάνοια: «Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;»³⁷. «Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου,

35. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου, «Ἡ Τεχνητὴ Νοημοσύνη ὡς Τεχνητὴ Εὐφυΐα», ὅ.π.

36. Λουκ. 24, 45.

37. Ρωμ. 11, 34.

ὅς συμβιβάζει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν»³⁸. Ἄλλοῦ ὁ ἀπόστολος κάνει λόγο γιὰ «λογικὴ λατρεία» καὶ ἀμέσως γράφει: «καὶ μὴ συσχηματίζεσθαι τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός...»³⁹.

Ἄλλοῦ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κάνει λόγο γιὰ «ματαιότητα τοῦ νοός», σκοτασμό «τῇ διανοίᾳ» καὶ γιὰ τὴν «πώρωσιν τῆς καρδίας»⁴⁰, γίνεται δηλαδή λόγος γιὰ νοῦ, διάνοια, καρδία.

Βέβαια, αὐτὴ ἡ ὀρολογία διευκρινίσθηκε ἀργότερα καλύτερα ἀπὸ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι μὲ τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου ἐπῆλθε «ὁ σκοτασμὸς τοῦ νοῦ», καὶ ὄχι τῆς διανοίας, διότι μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου ἡ διάνοια ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργῇ σὲ σχέση μὲ τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ ὁ νοῦς ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ σωστὰ ἢ νὰ ὑπολειτουργῇ καὶ νὰ μετέχῃ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ μὲ τὸ βάπτισμα φωτίζεται ὁ νοῦς, ὄχι ἡ διάνοια, καὶ οἱ βαπτισθέντες χαρακτηρίζονται φωτισμένοι ὡς πρὸς τὸν νοῦ.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς διασαφηνίζει τὴ διαφορὰ μεταξὺ νοῦ καὶ διανοίας. Γράφει ὅτι ὁ Θεὸς δημιούργησε τὴ «νοητὴν οὐσίαν», δηλαδή τοὺς ἀγγέλους, ἐν συνεχείᾳ δημιούργησε τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ τέλος δημιούργησε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ νοερὸ καὶ αἰσθητὸ («ἐξ ὀρατῆς τε καὶ ἀοράτου φύσεως»). Τὸ σῶμα διέπλασε ἀπὸ τὴν γῆ, «ψυχὴν δὲ λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος δούς αὐτῷ, ὅπερ δὴ θείαν εἰκόνα φαμέν»⁴¹.

Ἀναφερόμενος στὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει ὅτι ὁ Χριστὸς προσέλαβε ἀπὸ τὰ ἀγνὰ καὶ καθαρὰ αἵματα τῆς Ἁγίας Παρθένου «σάρκα ἐμψυχωμένην ψυχῇ τε λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου φυράματος»⁴². Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ «πάντα ἀνέλαβε, σῶμα, ψυχὴν νοερὰν καὶ λογικὴν καὶ τὰ τούτων ἰδιώματα (τὸ γὰρ ἐνὸς τούτων ἀμοιροῦν ζῶον

38. Ἀ' Κορ. 2, 16.

39. Ρωμ. 12, 2.

40. Ἐφ. 4, 17-18.

41. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 148-149.

42. Ἐνθ. ἀν., σσ. 212-214.

οὐκ ἄνθρωπος)· ὅλον γὰρ ὅλος ἀνέλαβέ με, καὶ ὅλος ὅλω ἠνώθη, ἵνα ὅλω τὴν σωτηρίαν χαρίσῃται: “τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον”»⁴³.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει νοερά καὶ λογικὴ ἐνέργεια, καὶ μάλιστα ἡ ἔνωση θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως καθ’ ὑπόστασις στὸν Χριστὸ δὲν ἔγινε στὴ λογικὴ, ἀλλὰ στὸν νοῦ: «Χωρίον ὁ νοῦς γέγονε τῆς καθ’ ὑπόστασιν αὐτῷ ἠνωμένης θεότητος»⁴⁴.

Τὸ ρῆμα διανοοῦμαι οἱ ἐμπειρικοὶ Πατέρες τὸ χώρισαν σὲ δύο λέξεις: *διάνοια* καὶ *νοῦς*, διότι ἀντιλαμβάνονταν ὅτι ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος στὴ φυσικὴ του κατάστασις ἐνεργεῖ στὴν καρδιά, εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὴ διάνοια ποὺ ἐνεργεῖ στὸν ἐγκέφαλο⁴⁵. Φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτος ποὺ ἔκανε αὐτὴν τὴν διασάφηση εἶναι ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος. Γράφει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ διαφέρουν ἀπὸ κάθε ἄνθρωπο καὶ ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξύ τους, διότι «ἐν τῷ τὸν νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν πάντοτε ἐν τῷ οὐρανίῳ φρονήματι τυγχάνειν...»⁴⁶.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς κάνει διάκριση μεταξύ νοῦ καὶ λόγου ὅταν γράφει: «Νοῦς μὲν καθαρὸς, ὀρθὰ βλέπει τὰ πράγματα, Λόγος δὲ γεγυμνασμένος, ὑπ’ ὄψιν ἄγει τὰ ὀραθέντα»⁴⁷.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κάνει σαφέστατο λόγο γιὰ τὸ πῶς ὁ νοῦς ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ σῶμα στὸ περιβάλλον καὶ πῶς οἱ ἡσυχαστὲς εἰσάγουν τὸν νοῦ στὸν ἔσω ἄνθρωπο – καὶ αὐτὸ χαρακτηρίζεται ὡς *σαββατισμός*. Μάλιστα, κάνει λόγο γιὰ τὴν προσοχὴ τοῦ νοῦ: «Τοῦτο δ’ ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἐπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ»⁴⁸.

Σέ ὅλη τὴν πατερικὴ καὶ ἡσυχαστικὴ παράδοσις παρατηρεῖται ἡ διάκρισις μεταξύ νοῦ, λογικῆς, διανοίας, καρδιάς⁴⁹.

43. Ἔνθ. ἀν., σσ. 230-232.

44. Ἔνθ. ἀν., σ. 232.

45. Ἰω. Ρωμανίδης, Πρωτοπρ., *Πατερικὴ Θεολογία*, ἐκδ. Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 19.

46. Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, *Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν*, Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1985, σ. 100.

47. *Φιλοκαλία*, τ. Β’, ἐκδ. Παπαδημητρίου, σ. 48, σγ’.

48. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἔργα 2, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1982, σ. 132.

49. Βλ. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 2014, σ. 117 κ.έ.

Κατὰ τὸν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦν τὴν πτώση ὡς σκοτασμὸ τοῦ νοῦ τοῦ Ἀδάμ καὶ τῶν ἀπογόνων του. Ἔτσι, διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῆς φραγκικῆς παραδόσεως ὅτι ἡ διάνοια τοῦ Ἀδάμ εἶχε ἄμεση θεωρία τῶν δῆθεν ἀκτίστων «καθ' ὄλον» ἢ τῶν εἰδῶν στὴ θεία οὐσία καὶ γι' αὐτὸ εἶχε ὅλη τὴ γνώση τῶν κτιστῶν ὄντων στὴν ἄκτιστη οὐσία καὶ πηγὴ ἢ στοὺς λόγους αὐτῶν. «Ἐν ὅψει τῆς καταπληκτικῆς προόδου τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ὑποστηρίξη τις τὴν ἄποψιν αὐτήν», διότι παρουσιάζει τὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ἀπεριόριστη σὲ ἱκανότητα νὰ ἀνακαλύπτῃ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὰ μυστήρια τοῦ σύμπαντος.

«Εἰς τοὺς Πατέρας δὲν συνηθίζεται ὁ νοῦς νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν διάνοιαν ἢ τὸν λόγον, δηλαδὴ λογικόν, ἀλλὰ εἶναι διακεκριμένη καὶ διαφορετικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ἣτις κατέστη κατ' ἐνέργειαν ἀνενέργητος διὰ τῆς συγχύσεώς της μὲ τὴν διάνοιαν καὶ τῆς ὑποδουλώσεώς της εἰς τὴν διάνοιαν, τὰ πάθη καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ σώματος».

Ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι: «1) νὰ διατελῇ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι τελειῶς ἐλεύθερος ἀπὸ τὰ νοήματα τῆς διανοίας τὰ ἐρχόμενα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ πάθη ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ σώματος καὶ 2) νὰ φωτίξῃ ἀντιστρόφως τὴν διάνοιαν, τὰς αἰσθήσεις τῆς ψυχῆς, τὰ πάθη, καὶ ἀκόμη τὸ περιβάλλον χωρὶς αὐτὸς ὁ νοῦς νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τίποτε, ἐκτὸς τῆς εὐχῆς τῆς ἐνεργουμένης ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ».

Στὴ συνέχεια ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ αὐτὸς ὁ χωρισμὸς τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴ διάνοια, καθὼς ἐπίσης ὑπάρχει περίπτωσις ὁ νοῦς νὰ ὑποστῇ τὴ δαιμονικὴ ἐπήρεια πρὸς ἀνώμαλη λειτουργία, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐλεύθερος ἀπὸ δαιμονικὰς ἐνέργειαις, ἐνούμενος μὲ τὸν Χριστό.

Τὸ νὰ εἶναι ὅμως κανεὶς «κεχαριτωμένος καὶ θεόπνευστος δὲν σημαίνει ὅτι ἀποκτᾶ ἀπλανῆ γνώσιν περὶ τῆς κτιστῆς ἀληθείας ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς λεπτομερεῖαις αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς σχέσεώς της καὶ ἐξαρτήσεώς της ἐκ τῆς ἀκτίστου ἀληθείας».

Ἔτσι, «ὁ εὐρεθεὶς ἐν θεωρίᾳ θεοῦμενος καὶ θεόπνευστος δὲν γίνεται ἀπλανῆς φιλόσοφος ἢ ἐπιστήμων, ἀλλὰ ἀπλανῆς θεολόγος. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὁμιλεῖ ἀπλανῶς, ἀλλὰ δὲν καθίσταται ἀλάθητος περὶ τῆς δομῆς

καὶ τῶν μυστηρίων τοῦ σύμπαντος. Γνωρίζει τοὺς λόγους τῶν ὄντων δι' εὐχῆς, ἀλλὰ οὐχὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων»⁵⁰.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι ἀξιοπρόσεκτες, διότι ἔτσι καθορίζεται ἡ διάκριση μεταξὺ θεολογίας καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ «Τεχνητῆς Εὐφροσύνης», ποὺ εἶναι ἔργο τῆς διανοίας, ἢ ὅποια ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπιστήμη, καὶ τῆς νοερᾶς ἐνεργείας, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς ἐμπειρικῆς θεολογίας.

β) Κάθαρση, φωτισμός, θέωση

Σὲ ὅλη τὴν βιβλικοπατερικὴ παράδοση γίνεται εὐρύτατος λόγος γιὰ κάθαρση τοῦ νοῦ-καρδίας, φωτισμὸ τοῦ νοῦ καὶ θέωση. Αὐτὲς εἶναι οἱ βαθμίδες τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα αὐτὸ σημαίνει ὅτι καθέννας σὲ κάθε περίοδο τῆς ζωῆς του μετέχει ἀναλόγως τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ καθαρίζει τὸν νοῦ καὶ τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου λέγεται καθαρτικὴ, ὅταν φωτίζει τὸν νοῦ λέγεται φωτιστικὴ καὶ ὅταν τὸν θεώνει μὲ τὴν ἔλλαμψη τοῦ Φωτὸς λέγεται θεοπτικὴ. Ἐπομένως, δὲν πρόκειται γιὰ στεγανὰ στάδια, ἀλλὰ γιὰ ἀνάλογη μέθεξι τῆς ἀκτίστου χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Μερικοὶ σύγχρονοι θεολόγοι ἀρνοῦνται τὰ περὶ καθάρσεως, φωτισμοῦ καὶ θεώσεως, διότι –κατ' αὐτούς– αὐτὰ εἶναι ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ ἀφίστανται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὅμως, κατὰ τὸν νεοπλατωνισμὸ ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐπιστροφή τῆς ἀπὸ τὸ σῶμα στὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὅποια προῆλθε, τὸ Ἄνωτατο Ὄν, καὶ αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μέσῳ τῆς «θεουργίας», μὲ τὴν ὅποια ἐπιτυγχάνεται ἡ κάθαρσὴ τῆς ἀπὸ τὰ στίγματα ποὺ προκαλεῖ σὲ αὐτὴν ἡ ὕλη στὸ σῶμα, καὶ φωτισμὸς εἶναι νὰ γνωρίσῃ τὰ ἀρχέτυπα τῶν ὄντων⁵¹.

Ὅμως, στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, καίτοι χρησιμοποιοῦνται οἱ λέξεις κάθαρση, φωτισμός, θέωση, ἐν τούτοις τὸ νόημά τους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ. Κάθαρση εἶναι ἡ μεταμόρφωση τῶν δυνάμεων

50. Ἰω. Ρωμανίδης, «Κριτικὸς ἔλεγχος τῶν ἐφαρμογῶν τῆς θεολογίας», *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 501-503.

51. Θ. Πελεgrίνης, *Νεοπλατωνισμός*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2003.

τῆς ψυχῆς, φωτισμός εἶναι ἡ νοερά προσευχή με ὅλη τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ με τὸ σῶμα, καὶ τελείωση ἢ θέωση εἶναι ἡ ὄραση τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Φωτί, χωρὶς ἡ ψυχὴ νὰ ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ σῶμα.

Καθαρμοὶ ὑπῆρχαν καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ποὺ ἐκφράζονταν με ἐξαγνισμοὺς με τὸν ραντισμό, ἢ τὸ πλύσιμο με νερὸ καὶ με τὴν ἄλειψη με λάδι. Γνωστὸς εἶναι ὁ στίχος τοῦ Δαυίδ: «Ραντιεῖς με ὑσσώπω καὶ καθαρισθήσομαι, πλυνεῖς με καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι»⁵².

Ὁ Χριστὸς ὁμίλησε γιὰ τὴν κάθαρση τῆς καρδίας: «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται»⁵³. Τὸ ἴδιο συναντοῦμε στὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Καθαρίζωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγινωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ»⁵⁴ «τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ... καθαριεῖ τὴν συνειδήσιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι»⁵⁵.

Ἐπίσης, ὁ Χριστὸς ὁμίλησε γιὰ τὸ ὅτι Αὐτὸς εἶναι τὸ Φῶς τοῦ κόσμου καὶ ὅτι οἱ Μαθητὲς εἶναι φῶτα τοῦ κόσμου. Καὶ ὅσοι θὰ τὸν ἀκολουθήσουν θὰ ἔχουν τὸ φῶς τῆς ζωῆς⁵⁶. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πολλὰ φορὲς γράφει γιὰ τὸ φῶς ποὺ θὰ λάμψει τοὺς ἀνθρώπους. «Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ»⁵⁷.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ φωτισμὸς τοῦ νοῦ, τῆς καρδίας, εἶναι μέθεξη τοῦ ἀκτίστου Φωτὸς τοῦ Θεοῦ. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο κινοῦνται οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι κάνουν λόγο γιὰ κάθαρση τοῦ νοῦ-καρδίας, φωτισμὸ τοῦ νοῦ, θέωση-θεοπτία.

Ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης κάνει λόγο γιὰ κάθαρση, φωτισμὸ, τελείωση. «Νῦν δὲ τὴν ἱερατικὴν διακόσμησιν ἐξῆς ἀφηγητέον, εἰς καθαρτικὴν καὶ φωτιστικὴν καὶ τελείωσιν εὐταξίαν διαιρουμένην»⁵⁸.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «Οὗ δὲ κάθαρσις, ἔλλαμψις· ἔλλαμψις δέ, πόθου πλήρωσις τοῖς τῶν μεγίστων, ἢ τοῦ μεγίστου ἢ

52. Ψαλμ. 50, 9.

53. Ματθ. 5, 8.

54. Β' Κορ. 7, 1.

55. Εβρ. 9, 14.

56. Ιω. 8, 12.

57. Κολ. 3, 4.

58. Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, *Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν*, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 420.

ὕπερ τὸ μέγα ἐφιεμένοις». «Διὰ τοῦτο καθαρτέον ἑαυτὸν πρῶτον, εἶτα τῷ καθαρῷ προσομιλητέον»⁵⁹. «Καθαρθῆναι δεῖ πρῶτον, εἶτα καθᾶραι σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι ἐγγίσαι Θεῷ, καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἀγιασθῆναι, καὶ ἀγιάσαι, χειραγωγῆσαι μετὰ χειρῶν, συμβουλευῆσαι μετὰ συνέσεως»⁶⁰.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς κάνει λόγο γιὰ τρεῖς βαθμίδες τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἥτοι «πρακτικὴ φιλοσοφία-κάθαρση», «φυσικὴ θεωρία-φωτισμός», «μυστικὴ θεολογία-θέωση»⁶¹.

Ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος κάνει λόγο γιὰ «κεφάλαια πρακτικά, καὶ θεολογικά»⁶².

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κάνει λόγο γιὰ «κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα φυσικά καὶ θεολογικά, ἠθικά τε καὶ πρακτικά»⁶³.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, πού μαζί μὲ τὸν ὄσιο Μακάριο Νοταρᾶ συνέταξαν τὴ Φιλοκαλία, ἔθεσαν τὸν τίτλο: «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν ... ἐν ἧῖ διὰ τῆς κατὰ τὴν προᾶξιν καὶ θεωρίαν ἠθικῆς φιλοσοφίας ὁ νοῦς καθαίρεται, φωτίζεται καὶ τελειοῦται»⁶⁴.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θεολογία ὡς γνώση τοῦ Θεοῦ εἶναι μέθεξις τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας Του ὡς κάθαρση, φωτισμός καὶ θέωση, καὶ πέραν τούτου ἀναπτύσσεται ἡ στοχαστικὴ ἢ σχολαστικὴ θεολογία.

γ) Ἠσυχαστικὴ καὶ σχολαστικὴ θεολογία

Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία εἶναι ἡσυχαστικὴ, διότι στηρίζεται στὴν ἱερὰ ἡσυχία, ἥτοι τὴ μέθεξις τῆς καθαρτικῆς, φωτιστικῆς καὶ θεοποιοῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἱερὸς ἡσυχασμὸς κατοχυρώθηκε ὡς *consensus patrum* στὶς ἡσυχαστικὲς Συνόδους τοῦ 14ου αἰῶνος, κυρίως στὴ Σύνοδο

59. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἔργα 5, ἐνθ. ἀν., σσ. 84-86.

60. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἔργα 10, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 164.

61. Βλ. Ἱερομ. Ἀρτέμιος Ραντοσάβλιεβιτς, *Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας...*, ἐνθ. ἀν., σσ. 115-179.

62. Syméon le Nouveau Théologien, *Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques*, J. Darrouzès – L. Neyrand (eds), Paris, Sources Chrétiennes 51, Les Editions du Cerf, Paris 21980.

63. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἔργα 8, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1994, σ. 73 κ.έ.

64. *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1957.

τοῦ 1351, ποὺ θεωρεῖται ὡς ἡ Θ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, καὶ γι' αὐτὸ δὲν χωρεῖ καμμία ἀμφιβολία.

Ὅλοι οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ ἀναφέρονται στὴν ἱερὰ ἡσυχία: ἄς ἀναφερθῆ ἄλλο μόνον ὅτι ὁ Χριστὸς ὑπεδείκνυε τὴν ἡσυχία μὲ τὸ νὰ ἀποσύρεται στὸ ὄρος γιὰ προσευχή. Τὸ ἴδιο βλέπουμε καὶ στὶς Ἐπιστολὲς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀρκεῖ ἡ ἀναφορὰ τοῦ λόγου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ τὸν σαββατισμὸ: «Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ [...]. Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν»⁶⁵.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, δίνοντας τὸν ὀρισμὸ τοῦ θεολόγου, γράφει: «Οὐ παντός, ὧ οὔτοι, τὸ περὶ Θεοῦ φιλοσοφεῖν [θεολογεῖν], οὐ παντός [...] ὅτι τῶν ἐξητασμένων καὶ διαβεβηκότων ἐν θεωρίᾳ καὶ πρὸ τούτων καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων τὸ μετριώτατον [...] δεῖ γὰρ τῷ ὄντι σχολᾶσαι, καὶ γινῶναι Θεόν»⁶⁶.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ ποὺ δίνεται σὲ αὐτόν ποὺ σχολάζει, ποὺ ζεῖ τὸν ἱερὸ ἡσυχασμὸ, μὲ τὴν κάθαρση καὶ τὸν φωτισμὸ τοῦ νοῦ.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς προσδιορίζει τὸ τί σημαίνει ἱερὰ ἡσυχία: «Ἡσυχίαν τὴν νοῦ καὶ κόσμου στάσιν, τὴν λήθην τῶν κάτω, τὴν μύησιν τῶν ἄνω, τὴν τῶν νοημάτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀπόθεσιν αὐτῆ προᾶξις ὡς ἀληθῶς, ἐπίβασις τῆς ὡς ἀληθῶς θεωρίας ἢ θεοπτίας, εἰπεῖν οἰκειότερον, ἢ μόνη δεῖγμα τῆς ὡς ἀληθῶς εὐεκτούσης ψυχῆς». Μὲ τὴν ἡσυχία «θεοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος, οὐ τῆς ἀπὸ τῶν λόγων ἢ τῆς τῶν ὀρωμένων στοχαστικῆς ἀναλογίας, ἅπαγε (χαμαίζηλος γὰρ αὕτη καὶ ἀνθρωπίνη), ἀλλὰ τῆς ἀπὸ τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς»⁶⁷.

Ἦσυχία διαφορὰ μεταξὺ «ἡσυχαστικῆς θεολογίας» καὶ «στοχαστικῆς ἀναλογίας». Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὀρθόδοξη πατερικὴ θεολογία, ἡ δεύτερη εἶναι ἡ δυτικὴ θεολογία, ἡ λεγομένη σχολαστικὴ θεολογία.

Ἡ σχολαστικὴ δυτικὴ θεολογία γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως διέθετε τὴ «μεθοδικὴν χρῆσιν τῆς λογικῆς καὶ τὴν συστηματοποίησην σὲ κλειστὲς διαρθρωμένους ἐνότητες». «Ἡ θεολογία υἰοθετοῦσε κατὰ βάση τὴν ἴδια μέθοδο ποὺ ἔχουν οἱ θύραθεν ἐπιστῆμες, καὶ οἱ σχολαστικοὶ δέχονταν

65. Ἐβρ. 4, 9-11.

66. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἔργα 4, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1976, σ. 14.

67. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἔργα 11, Ε.Π.Ε., Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 328.

ὅτι τὸ ἐπιστητὸ τῆς θεολογίας εἶχε τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ποὺ εἶχε τὸ ἐπιστητὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν». Ἔτσι, ἐπικρατοῦσε καὶ στὴ θεολογία «ἓνας ἄκρατος ὀρθολογισμὸς». Ἐπομένως, «ἡ σχολαστικὴ μεθοδολογία εἶναι ἐνιαία. Μὲ ἄλλα λόγια, καὶ τὸ ἐπιστητὸ τῆς θεολογίας εἶναι ἓνα μέρος τῆς ὅλης κτιστῆς πραγματικότητας»⁶⁸.

Ἀντίθετα, ἡ ὀρθόδοξη ἡσυχαστικὴ θεολογία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας δὲν χρησιμοποιοῦν ἐνιαία μεθοδολογία, γιὰ τὴν κτιστὴ πραγματικότητα καὶ τὴν Θεογνωσία, ἀλλὰ «διπλῆ θεολογικὴ μεθοδολογία», δηλαδὴ ἄλλη εἶναι ἡ μέθοδος γνώσεως τοῦ Θεοῦ ποὺ γίνεται διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ μέθοδος γνώσεως τῶν κτιστῶν πραγμάτων ποὺ γίνεται μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὸν ὀρθὸ λόγον⁶⁹.

Ἐπομένως, ἡ διάκριση μεταξὺ νοῦ καὶ λογικῆς εἶναι καίριας σημασίας γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς γράφει ὅτι στὸν ἄνθρωπο συναθροίσθηκε σὲ ἓνα, μὲ τὴν ἀνώτερη σοφία ποὺ ἀνέμειξε τὰ ἄμικτα, ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησις, καὶ ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων εἶναι ἡ φαντασία, ἡ δόξα καὶ ἡ διάνοια. Ἀπὸ τὴν αἴσθησις, ποὺ εἶναι γνωστικὴ καὶ ἀντιληπτικὴ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, προέρχεται ἡ φαντασία, ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ἡ δόξα, καὶ ἡ διάνοια εἶναι λογικὴ καὶ προχωρεῖ βαθμιαίως τελειώνοντας τὴ δόξα. Καὶ ἐνῶ καὶ οἱ τέσσερις αὐτὲς ἐνέργειες (αἴσθησις, φαντασία, δόξα, διάνοια) συγκροτήθηκαν καὶ ἐνεργοῦν μὲ πρῶτο ὄργανο τὸ ψυχικὸ πνεῦμα στὸν ἐγκέφαλο, ἐν τούτοις: «νοῦ δὲ ὄργανον οὐδὲν ἐστίν, ἀλλ' αὐτοτελὴς ἐστίν οὐσία καὶ καθ' ἑαυτὴν οὐσα ἐνεργητικὴ», ἂν καὶ κατεβάζει τὸν ἑαυτὸ του πρὸς τὴν κατὰ τὴν διάνοια ἀναπτυσσόμενη ψυχικὴ ζωὴ⁷⁰.

Ἐπομένως, μὲ τὸν νοῦ, ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὶς ἄλλες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾶ γνώση τοῦ Θεοῦ, καὶ μὲ τὴν αἴσθησις, τὴ φαντασία, τὴ δόξα καὶ τὴ διάνοια ἀποκτᾶ γνώση τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιβάλλοντος, τὴν ἀνθρώπινη γνώση. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ πατερικῆς μεθοδολογίας καὶ ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας φαίνεται

68. Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Α', Εἰσαγωγὴ στὴν θεολογικὴ γνωσιολογία*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 150-154.

69. Ἔνθ. ἀν., σ. 137 κ.έ.

70. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἔργα 11, ἔνθ. ἀν., σσ. 332-334.

στὸ βιβλίον τοῦ Γεωργίου Παναγοπούλου: *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς θεολογίας*⁷¹.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι στὸν πρῶτο ἄνθρωπο, Ἀδὰμ καὶ Εὐα, ὁ νοῦς ἦταν φωτισμένος, ἔβλεπε τὸν Θεὸ καὶ ἡ διάνοιά του εἶχε ἐπικοινωνία μὲ τὸν κτιστὸ κόσμον. Ὅταν ὁ νοῦς του ταυτίσθηκε μὲ τὴ διάνοια καὶ τὰ πάθη, τότε σκοτίσθηκε, ὁπότε ὑποδουλώθηκε στὴ λογική, τὰ πάθη καὶ τὸ περιβάλλον.

Ἡ κτίσις δόθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς δῶρον στὸν ἄνθρωπο καὶ συγχρόνως αὐτὴ ἔγινε ἀντικείμενο ἀπάτης τοῦ διαβόλου, μὲ τὴν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ φυσικὰ πρέπει νὰ προσφέρεται ὡς χαριστήριον δῶρον στὸν Θεὸ καὶ ἀντίδωρον στὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἐνανθρώπησίν Του προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴ θέωσε καὶ ἀγίασε ὅλη τὴν κτίσις. Οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ στὴν κτίσις μποροῦν νὰ ἀνυψώσουν τὸν ἄνθρωπο, ὅταν αὐτὸς κάνει καλὴ χρῆσιν τους· κυρίως ὅταν ὁ νοῦς ἔχει ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διάνοια-λόγος ἀσχολεῖται μὲ τὸν κτιστὸ κόσμον. Ἔτσι ἐφαρμόζεται ἡ διπλὴ μεθοδολογία γνώσης.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ θεολογικὸς λόγος ἰσορροπεῖ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, ἴτοι μεταξὺ τῆς «ἄυλης πραγματικότητος»-μεταφυσικῆς καὶ τοῦ ὕλισμοῦ, καὶ εἶναι ὅ,τι ἔχει ἀνάγκη ἡ ἐποχὴ μας.

SUMMARY

Theological Discourse between ‘Dematerialised Reality’ and Materialism

By H.E. Ierotheos (Vlachos)
Metropolitan of Nafpaktos and Agios Vlassios, *Professor*
The Antiochian Orthodox Institute, Antiochian House of Studies (U.S.A.)

The subject “Theological Discourse between ‘Dematerialised Reality’ and Materialism” was divided into four separate sections.

71. Γ. Παναγόπουλος, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς θεολογίας*, Ἐναλλακτικὲς ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2011.

The first section presents the views of ancient Greek philosophy and modern philosophical trends on the dematerialised ideal world, that there is a world of ideas on the basis of which the perceptible world was created; on materialism, that the world consists only of matter; and on anti-materialism, that matter is non-existent and what we see is a set of ideas and has a spiritual character.

The second section gives some information about “artificial intelligence” (“artificial cleverness”) and “apocalyptic artificial intelligence”, which overlook the human body and soul and speak about “the virtual body”, which will replace “the real body”, and about the creation of a “virtual Kingdom”, where “digital immortality” will prevail.

The third section presents the basic points that demonstrate that Orthodox theological discourse takes a balanced position between “dematerialised reality” and materialism, as well as anti-materialism, by distinguishing what is uncreated from what is created, and by the theological teaching that human beings have a soul and a body and were created in the image and likeness of God, that they share to varying degrees in God’s uncreated energy, that the material world was created by God and shares in His existence-bestowing and life-giving energy, and that God is glorified through it. The Son and Word of God through His incarnation assumed human nature and deified it, and He also sanctified the created world. Human beings cannot dissociate themselves from their body.

The fourth section develops the significance of the distinction between the noetic and rational faculties of the soul, as through the noetic faculty (the nous) we acquire knowledge of God, and through the rational faculty (reason, mind) we acquire knowledge of the created world. The single methodology of knowledge used by Western scholastic theology, which identifies the nous and the rational faculty and comes into conflict with science, is not the same as the double methodology of knowledge used by Orthodox hesychastic theology, which distinguishes between the nous and the rational faculty, and therefore does not clash with science.

Overall, Orthodox theological discourse takes a balanced position between the two extremes, between “dematerialised reality” and metaphysics, on the one hand, and materialism, on the other, and it is what our era needs.